

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.91/95

Братель О. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В КОНТЕКСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ОЦІНОЧНИХ ТЕМПОРАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ

PROCEDURAL LEGAL FACTS OF CIVIL PROCEEDINGS IN THE CONTEXT INTERPRETATION ESTIMATED TEMPORAL CATEGORIES

Статтю присвячено дослідженню процесуальних юридичних фактів цивільного судочинства в контексті тлумачення оціночних темпоральних категорій. Обґрунтовується доцільність зменшення кількості оціночних темпоральних категорій у цивільному процесуальному законодавстві України.

Ключові слова: процесуальні юридичні факти, процесуальні строки, своєчасний судовий розгляд, темпоральні категорії, оціночні категорії.

Статья посвящена исследованию процессуальных юридических фактов гражданского судопроизводства в контексте толкования оценочных темпоральных категорий. Обосновывается целесообразность уменьшения количества оценочных темпоральных категорий в гражданском процессуальном законодательстве Украины.

Ключевые слова: процессуальные юридические факты, процессуальные сроки, своевременное судебное разбирательство, темпоральные категории, оценочные категории.

The article is devoted to studying the procedural legal facts in the context of civil proceedings interpretation estimated temporal categories. It is justified the expediency of reducing the number of estimated temporal categories in the civil procedural legislation of Ukraine.

Key words: procedural legal facts, procedural terms, timely proceedings, temporal categories, evaluation categories.

Постановка проблеми. Процесуальним юридичним фактам як невід'ємній складовій частині цивільних процесуальних правовідносин притаманний цілий ряд ознак, зокрема часових. Зародження, розвиток та реалізація процесуальних юридичних фактів у контексті виникнення, зміни, припинення та належного функціонування цивільних процесуальних правовідносин завжди відбувається у нормативно регламентованих часових проміжках (межах). Забезпечення ефективності функціонування традиційних інститутів цивільного процесуального права зумовлює необхідність удосконалення законодавчої регламентації процесуальних строків. Водночас досягнення вказаної мети стикається з проблемами перевантаження цивільного процесуального законодавства темпоральними категоріями, які здебільшого мають оціночний характер. Все це призводить до ускладнення процедури правозастосовної діяльності та створення перепон у реалізації завдань цивільного судочинства щодо своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ.

Питання, пов'язані з дослідженням оціночних темпоральних категорій цивільного процесуального права, в різні періоди розвитку юридичної науки досліджувались як українськими, так і зарубіжними вченими, серед яких: О.В. Андрійчук, С.С. Бичкова, Я.П. Зейкан, О.В. Ісаєва, В.В. Комаров, О.О. Красавчиков, В.В. Луць, Л.М. Москвич, І.Г. Оборотов,

З.В. Ромовська, М.О. Рожкова, О.В. Рожнов, Є.О. Харитонов, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, В.В. Ярков.

Мета статті полягає у дослідженні процесуальних юридичних фактів цивільного судочинства в контексті оціночних темпоральних категорій та формулюванні на цій основі пропозицій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Темпоральні властивості процесуальних юридичних фактів можуть проявлятися крізь призму закріплених у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [14] оціночних понять, якими позначається тривалість окремих процесуальних дій. Такими темпоральними поняттями є: «своєчасно» – ст. 1, ч. 5 ст. 158-1, ч. 5 ст. 395, ч. 5 ст. 401 ЦПК України; «невідкладно» – ч. 6 ст. 122, ч. 1 ст. 127, ч. 3 ст. 125, ч. 1 ст. 230 ЦПК України; «негайно» – ч. 7 ст. 6, ч. 4 ст. 76, ч. 2 ст. 90, ст. 153, ст. 209, ч. 1 ст. 218, ч. 2 ст. 376, ч. 2 ст. 377, ч. 2 ст. 377-1 ЦПК України; «швидко» – ч. 1 ст. 130 ЦПК України; відразу – ч. 4 ст. 171 ЦПК України; «завчасно» – ч. 3 ст. 50, ч. 4 ст. 74 ЦПК України.

Певною мірою варто підтримати висловлену в юридичній літературі думку про те, що, хоча законодавець конкретно не визначає проміжку часу, протягом якого здійснюється процесуальна дія, можна стверджувати, що вказані строки є специфічним різновидом, як правило, службових строків, оскільки

вони є обов'язковими для суду [13, с. 163]. Водночас вказані процесуальні строки, незважаючи на їх приналежність до так званих службових строків, регламентують тривалість вчинення судом процесуальних дій, що врешті-решт впливає на забезпечення реалізації закладеного у ст. 1 ЦПК України принципу своєчасності розгляду та вирішення цивільних справ.

Формування ширшого уявлення про темпоральні властивості процесуальних юридичних фактів потребує розкриття змісту кожного із вищезазначених оціночних понять.

Про своєчасність як темпоральну властивість процесуальних юридичних фактів йдеться лише у чотирьох статтях ЦПК України – ст. 1, ч. 5 ст. 158-1, ч. 5 ст. 395, ч. 5 ст. 401. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, прислівник «своєчасний» означає «який відбувається, здійснюється тоді, коли потрібно у свій час, який відповідає потребам, вимогам даного моменту; доречний, актуальний» [1, с. 1300]. Своєчасність у нормах ЦПК України пов'язується лише із тривалістю розгляду і вирішення цивільних справ загалом або тривалістю окремих процесуальних дій. На думку М.В. Вербицької, термін «своєчасність судового розгляду» максимально відображає таку судову діяльність, коли затрачається мінімум часу, необхідного для встановлення об'єктивної істини у справі і, відповідно, ухвалення законного та обгрунтованого рішення [2, с. 357]. У свою чергу, Л.М. Москвич виокремлює оціночні критерії своєчасності судового розгляду: 1) оптимальність строку судового розгляду, встановленого для організації роботи суду; 2) належні організаційні заходи суду; 3) своєчасність призначення дати початку слухання; 4) додержання строків судового розгляду [6, с. 398–399].

Варто зазначити, що, починаючи з 2015 р., діяльність українських судів оцінюється з урахуванням обов'язкового критерію «своєчасність судового розгляду», яким позначається однойменний модуль оцінювання Системи оцінювання роботи суду, затвердженої рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 р. № 28 [9]. Запровадження в Україні Системи оцінювання роботи суду дало змогу трансформувати та виділити категорію «своєчасний розгляд справи», а відповідно, й самостійну категорію «своєчасний» із площини оціночної категорії у площину її практичного втілення та розуміння.

Що стосується категорії «невідкладний», вона у Великому тлумачному словнику сучасної української мови тлумачиться як те, що не можна відкладати; те, що треба здійснювати, розв'язувати негайно [1, с. 750]. Невідкладність у контексті реалізації процесуальних юридичних фактів пов'язується з необхідністю у максимально стислі строки вчинити судом процесуальні дії щодо надіслання учасниками цивільного процесу наступних процесуальних документів: 1) позивачеві – ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, разом із заявою та всіма доданими до неї документами (ч. 6 ст. 122 ЦПК України); 2) особам, які беруть участь у справі, – копії ухвали про відкриття провадження

у справі невідкладно після відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 127 ЦПК України); 3) іншим особам, які беруть участь у справі, – заяви, її копії та копій доданих до неї матеріалів, у разі прийняття належно оформленої заяви про перегляд заочного рішення (ч. 1 ст. 230 ЦПК України).

У свою чергу, невідкладному розгляду судом підлягають заяви про забезпечення доказів (ч. 3 ст. 135 ЦПК України) та справи про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України (ч. 2 ст. 257-1 ЦПК України). Невідкладність розгляду визначається моментом надходження відповідної заяви до суду.

Темпоральність прояву процесуальних дій особливим чином відбивається в категорії «негайно», яка неодноразово згадується у нормах ЦПК України. У часовому відношенні негайність розглядається як особливий (найвищий ступінь) прояв невідкладності. У сучасній українській мові «негайний» тлумачиться як такий, що здійснюється, відбувається без затримки; терміново [1, с. 752].

Найчастіше негайність як темпоральну ознаку пов'язують зі ст. 367 ЦПК України, в якій закріплений перелік судових рішень, по яких допускається негайне їх виконання. Практична реалізація ст. 367 ЦПК України відбувається шляхом застосування спеціальної норми у вигляді ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р., відповідно до якої строки, зазначені в ч. 1 цієї статті, встановлюються з метою виконання рішення з наступного дня після набрання ним законної сили чи закінчення строку, встановленого в разі відстрочки чи розстрочки виконання рішення, а якщо рішення підлягає негайному виконанню – з наступного дня після його прийняття [8].

Якщо порівнювати з іншими видами законодавства, термін «негайно» вживається і в кримінальному процесі, зокрема в рішенні Європейського суду з прав людини від 28.10.1988 р. у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» (Brogan and Others v. the United Kingdom) [10]. У тлумаченні негайного розгляду, про який йдеться у ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), категорія «негайно» Європейським судом визнається виправданою щодо строку до 4 днів [5].

Водночас у здійсненному Верховним Судом України узагальненні судової практики від 01.02.2013 р. щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України зазначається, що у ЦПК України не розкрито поняття «негайно» щодо такого строку вирішення, однак, зважаючи на прецедентну практику Європейського суду з прав людини та положення Конвенції, подання має бути розглянуте в день його надходження до суду, проте не пізніше наступного дня. На думку суддів, як впливає з аналізу судової практики, встановлений у ст. 377-1 ЦПК України строк розгляду подання державного виконавця про тимчасове обмеження громадянина у праві виїзду за межі України є невиправдано скоро-

ченим, який практично важко виконати через процедуру повідомлення та своєчасного вручення судової повістки [11].

Відповідно до положень ЦПК України, ціла низка процесуальних дій мають бути вчинені судом безпосередньо під час судового засідання без наявності будь-яких зволікань. Це, наприклад, стосується негайного оголошення постановленої в нарадчій кімнаті ухвали про розгляд справи в закритому судовому засіданні (ч. 7 ст. 6 ЦПК України), ухвалення судом рішення негайно після закінчення судового розгляду (ч. 1 ст. 209 ЦПК України).

У ряді норм ЦПК України у характеристиці порядку вчинення окремих процесуальних дій застосовуються одночасно кілька оціночних темпоральних категорій. Таким прикладом є ч. 5 ст. 158-1 ЦПК України, в якій зазначається наступне: «Копія ухвали про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції негайно надсилається до суду, який зобов'язаний організувати її виконання, та особі, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. З метою забезпечення своєчасного проведення відеоконференції копія ухвали також може бути надіслана за допомогою кур'єра, факсу або електронної пошти». У цьому випадку конкретизація своєчасності окремої процесуальної дії відбувається шляхом застосування терміну «негайно».

Особливим чином темпоральна властивість однорідних за змістом оціночних понять «негайно» та «невідкладно» простежується у ч. 5 ст. 257-1 ЦПК України, відповідно до якої копія судового рішення видається особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення з метою державної реєстрації народження або смерті особи.

Варто визнати той факт, що категорія «негайно» має різний темпоральний діапазон прояву. В одному випадку негайність передбачає, що процесуальна дія має бути вчинена протягом кількох хвилин або годин (ч. 7 ст. 6 ЦПК України), в іншому – негайність щодо вчинення процесуальних дій пов'язується з їх вчиненням із наступного дня після ухвалення рішення суду.

Із метою формування однозначності та зрозумілості в застосуванні темпоральних категорій пропонується використовувати нормативні конструкції, що містяться, зокрема, у положеннях французького цивільного процесуального законодавства. Так, у ст. 651 ЦПК Франції, яка врегульовує порядок судового повідомлення, зазначається, що повідомлення, яке здійснюється за допомогою акту судового виконавця, називається судовим повідомленням. Якщо особисте вручення судового повідомлення виявиться неможливим, акт може бути вручений або за місцем проживання, або, за відсутності відомого місця проживання, за місцем перебування особи. Копія акта може бути вручена будь-якій присутній особі, а за відсутності такої – консьєржу, у крайньому випадку – будь-якому сусіду (ст. 655 ЦПК Франції). Якщо ж особа не бажає отримати копію

акта і якщо проведеною судовим виконавцем перевіркою буде встановлено (про це робиться запис в акті судового повідомлення), що особа, яка підлягає виклику, дійсно проживає за вказаною адресою, повідомлення вважається врученим за місцем проживання або за місцем постійного перебування особи. У цьому випадку судовий виконавець зобов'язаний передати копію акта мерії того ж дня, або, у крайньому випадку, не пізніше першого за ним дня, коли служби мерії будуть відкриті для населення (ст. 656 ЦПК Франції) [7].

Якщо проаналізувати положення ч. 1 ст. 76 ЦПК України, в ній використовується схожа правова конструкція, яка зобов'язує осіб, які вручали судову повістку, повертати до суду розписку про одержання судової повістки з поміткою про дату вручення в той самий день. Водночас у разі відсутності адресата особа, що доставляє судову повістку, негайно повертає її до суду з поміткою про причини невручення (ч. 4 ст. 76 ЦК України). Закріплена у ч. 8 ст. 76 ЦПК України вказівка про те, що у разі відмови адресата одержати судову повістку особа, яка її доставляє, робить відповідну помітку на повістці і повертає її до суду, взагалі позбавлена будь-якої темпоральної визначеності.

На нашу думку, категорія «негайно» має застосовуватись у нормах ЦПК України не в абстрактному розумінні, а в обов'язковій прив'язці до визначених часових рамок. Наприклад, у ч. 4 та 8 ст. 76 ЦПК України пропонується строки повернення судової повістки визначати наступним чином: «негайно, але не пізніше наступного робочого дня».

Для окремих процесуальних дій категорію «негайно» варто пов'язувати з необхідністю завершення вчинення цих дій не пізніше закінчення робочого дня, тривалість якого визначається розкладом роботи суду. Так, відповідно до ч. 1 ст. 209 ЦПК України суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 222 ЦПК України, копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, після його проголошення негайно видаються копії судового рішення із викладом вступної та резолютивної частин. У зв'язку з цим пропонується закріпити в ЦПК України положення, відповідно до якого всі вищезазначені процесуальні дії із вказівкою на негайність їхнього вчинення, мають бути завершеними до закінчення робочого дня, тривалість якого визначається розкладом роботи суду. Це дасть змогу належним чином унормувати темпоральний підхід щодо визначення тривалості окремо взятих процесуальних та пов'язаних із ними супровідних дій організаційно-технічного змісту, які включають не лише виготовлення тексту рішення або ухвали суду, а й відповідне їх оформлення згідно з Інструкцією з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних

судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, затвердженою наказом Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [4]. Крім цього, темпоральна визначеність дасть змогу розмежовувати «негайність» у розумінні процесуальних відносин, пов'язаних із негайним ухваленням судових рішень, та негайним їх виконанням.

Наступною оціночною категорією, про яку йдеться лише в ч. 1 ст. 130 ЦПК України, є категорія «швидко». У зазначеній нормі вона згадується в наступному контексті: «Попереднє судове засідання проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи». Як зазначає Є.О. Харитонов, термін «своєчасний розгляд і вирішення справи» є більш вірним і вдалим, аніж «швидке вирішення справи», оскільки вказує на вимогу до суду дотримуватись строків вчинення процесуальних дій. А «швидке вирішення справи» можливе із порушенням встановлених законом строків, оскільки це поняття є відносним [12, с. 253]. На нашу думку, сформульована вченим позиція є непереконливою, адже порушення встановлених законом строків розгляду і вирішення цивільної справи може відбуватись як стосовно «швидкого», так й стосовно «своєчасного» її розгляду.

Аналізуючи категорію «швидко», О.В. Ісаєва зазначала, що дуже короткі строки розгляду цивільних справ не завжди забезпечують можливість прийняття судами законних і обґрунтованих рішень: «Швидко – не завжди правильно» [3, с. 18–19]. Щодо висловленої думки М.В. Вербіцька наголошує, що у процесі розгляду кожної конкретної цивільної справи суду доводиться балансувати між забезпеченням швидкого вирішення цивільно-правового спору та прийняттям законного та обґрунтованого рішення [2, с. 357].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови міститься широкий тлумачний спектр слова «швидкий», зокрема «той, що відбувається, здійснюється з великою швидкістю, дуже рухливий; стрімкий; який повинен з'явитися, відбутися, статися через короткий проміжок часу, незабаром; скорий; який характеризується особливою швидкістю здійснення чогось» [1, с. 1616].

Для розуміння темпоральних властивостей категорії «швидкий» варто звернутись до рішення Європейського суду у справі «Бодерт проти Бельгії» в якому зазначено: «Ст. 6 Конвенції встановлює, що судове провадження має бути швидким, але також встановлює більш загальний принцип належного відправлення правосуддя (case of Boddaert v. Belgium 12.10.1992)» [15]. Дотримання принципу належного відправлення правосуддя вказує на необхідність дотримання балансу між зазначеним принципом та дотриманням вимоги щодо швидкого розгляду справи. Можна дійти висновку, що необґрунтовано швидкий розгляд справи може бути визнаний Європейським судом таким, що врешті-решт порушує розумний строк її розгляду.

На нашу думку, категорія «швидкий» підлягає виключенню з положень ЦПК України з огляду на неможливість формулювання приблизних темпоральних критеріїв щодо її визначення. Вона, по суті, є дублюючою категорією щодо категорії «своєчасний» та не несе змістовного процесуального навантаження, призводячи лише до наповнення ЦПК України черговими оціночними поняттями, ускладнюючи тим самим нормативне тлумачення положень цивільного процесуального законодавства під час здійснення процесуальної правозастосовної діяльності.

Дослідження темпоральних властивостей процесуальних юридичних фактів буде неповним без аналізу категорії «відразу», про яку йдеться виключно у ч. 4 ст. 171 ЦПК України в наступному контексті: «Якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їх відповідальність роз'яснюються головуючим відразу після залучення їх до участі в цивільному процесі». У тлумачному словнику пропонується одночасно кілька значень слова «відразу»: у той самий час, зараз же, негайно; одним заходом, за один раз; разом, одночасно; тут же, зараз же [1, с. 178].

Темпоральна характеристика вказаної категорії, на нашу думку, є найбільш зрозумілою в значенні її практичної реалізації, на відміну від раніше досліджених часових категорій. Категорії «відразу» притаманна більш стисла тривалість у реалізації відповідної процесуальної дії, порівняно з категорією «негайно», темпоральний прояв якої допускає вчинення процесуальних дій протягом робочого дня або не пізніше наступного дня з моменту їх вчинення. Водночас аналіз норм ЦПК України свідчить, що між категоріями «відразу» та «негайно» відсутня суттєва різниця в процесуальному розумінні. Наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 6 ЦПК України, про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу в нарадчій кімнаті, яка оголошується негайно. У практичному розумінні зазначена ухвала проголошується відразу після повернення суду з нарадчої кімнати, а тому застосування терміну «негайно» до вказаної процесуальної дії є таким невірним. Наведеним прикладом проілюстровано небажання суб'єктів законодавчої діяльності дослуховуватись до порад науковців та нездатність враховувати широкий спектр наукових доробок сформованих вченими процесуалістами, які з теоретичних та практичних позицій обґрунтовують недоцільність наповнення цивільного процесуального законодавства зайвими темпоральними категоріями, наявність яких лише ускладнює сприйняття та тлумачення цивільних процесуальних норм.

Характеристика темпоральних властивостей процесуальних юридичних фактів буде неповною без аналізу категорії «завчасно», про яку йдеться у двох нормах ЦПК України: 1) ч. 3 ст. 50 – у разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд; 2) ч. 4 ст. 74 – судова повістка про виклик має бути вручена з таким розра-

хунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за три дні до судового засідання, а судова повістка-повідомлення – завчасно.

«Завчасний» в українській мові тлумачиться як «такий, що настає, приходить, відбувається і т. ін. раніше від можливого, звичайного або призначеного часу; передчасний» [1, с. 381].

Закріплена в ЦПК України темпоральна категорія «завчасно» застосовується виключно до відносин, пов'язаних з інформуванням учасників цивільного процесу про час та місце вчинення процесуальних дій та стосується виключно до одного процесуального документа – судової повістки-повідомлення. Як зазначає Є.О. Харитонов, законодавець не встановлює чіткого терміну для вручення судової повістки-повідомлення, а натомість, говорить про завчасне її вручення, тому можна дійти висновку, що вручення судової повістки-повідомлення має відбуватися хоча б за день до проведення відповідної процесуальної дії [12, с. 166]. Водночас відсутність в юридичній літературі особливої уваги до категорії «завчасно» та пов'язаними з нею процесуальними наслідками пояснюється специфічною сферою її процесуальної реалізації. Завчасне інформування осіб за допомогою судової повістки-повідомлення стосується лише тих процесуальних дій, присутність під час вчинення яких для цих осіб є необов'язковою, у зв'язку

з чим ймовірність оскарження вказаних дій зазначеними особами, які повідомлені з так званим «запізненням», є мало ймовірною.

Висновки. Проаналізовані оціночні темпоральні категорії дають змогу сформулювати наступні висновки. По-перше, варто відзначити переваженість цивільного процесуального законодавства оціночними темпоральними категоріями, які за своїм процесуальним наповненням характеризуються досить схожим синонімічним змістом. По-друге, з метою недопущення дублювання темпоральних категорій пропонується виключити з ЦПК України категорію «швидко», яка, по суті, є лише синонімічним складником категорії «своєчасно» і використовується в нормі, присвяченій порядку проведення попереднього судового засідання, яке не є обов'язковим у процесі розгляду цивільної справи. По-третє, наявні в ЦПК України часові категорії у теоретико-правовому розумінні пропонується розташовувати залежно від притаманних їм темпоральних властивостей у наступній послідовності (від найменшої до найбільшої часової величин): відразу – негайно – невідкладно – завчасно – своєчасно. По-четверте, з метою зменшення кількості оціночних темпоральних категорій у цивільному процесуальному законодавстві пропонується для позначення процесуальних дій, щодо яких в ЦПК України використовується термін «невідкладно», застосовувати категорію «негайно».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Вербіцька М. Проблеми забезпечення своєчасного судового розгляду цивільних справ // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – №1028. – С. 356–359.
3. Исаева Е. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе: учебно-практическое пособие / Е. Исаева. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 224 с.
4. Інструкція з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ : Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Москвич Л. Вимога своєчасності судового розгляду: розуміння змісту та проблеми оцінки / Л. Москвич // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ (20 квіт. 2012 р.) / М-во внутр. справ України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 396–400.
7. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. – К. : Истина, 2004. – 544 с.
8. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 30. – Ст. 542.
9. Система оцінювання роботи суду: рішення Ради суддів України від 02.04.2015 р. № 28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dp.arbitr.gov.ua/userfiles/file/sud5005/333333/Rishennya%20%23%2028.pdf>.
10. Справа «Бруган та інші проти Сполученого Королівства» 28.10.1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=430>.
11. Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України : Верховний Суд, Узагальнення судової практики від 01.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13>.
12. Харитонов Є. Цивільний процес України: навч. посібник / Є. Харитонов. – К.: Истина, 2012. – 472 с.
13. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / [В. Комаров, К. Гусаров, Н. Сакара та ін.]; за ред. В. Комарова. – Х. : Право, 2016. – 848 с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
15. Case of Boddaert v. Belgium no. 12919/87, 12.10.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57768>.